

USKLADIŠTENJE PROPISA RS SA PROPISIMA EU UPRAVLJANJA OTPADOM U OBLASTI INDUSTRIJE

Sladjana Nedeljković¹, Mr preciznog mašinstva, Anica Milošević², Dr preciznog mašinstva i robotike

¹Visoka tehnička škola strukovnih studija Niš, Niš, SRBIJA, sladjana.nedeljkovic@vtsnis.edu.rs

²Visoka tehnička škola strukovnih studija Niš, Niš, SRBIJA, anica.milosevic@vtsnis.edu.rs

***Apstrakt:** Grupa propisa EU kojima se reguliše oblast upravljanja otpadom jedna je od najrazvijenijih u okviru grupe propisa u oblasti životne sredine. Od ukupno 741 propisa, koji se nalaze u kategoriji „životna sredina“, na oblast „upravljanje otpadom i čiste tehnologije“, kao jednu od deset podgrupa propisa, otpada. Generalni ciljevi naše države u oblasti upravljanja otpadom, povezuju se sa opštim našim opredeljenjem vezanim za članstvo u EU. Kroz odgovarajuća strateška dokumenta i propise, koji su usklađeni (ili čiji je cilj da budu usklađeni) sa politikom i propisima EU definisani su specifični ciljevi i rokovi za ostvarivanje.*

***Cljučne reči:** Životna sredine, otpad, upravljanje otpadom.*

1. UVOD

Generalni ciljevi naše države u oblasti upravljanja otpadom povezuju se sa opštim našim opredeljenjem vezanim za članstvo u EU. Kroz odgovarajuća strateška dokumenta i propise, koji su usklađeni (ili čiji je cilj da budu usklađeni) sa politikom i propisima EU definisani su specifični ciljevi i rokovi za ostvarivanje. Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019. i Akcioni plan 2010-2014 utvrđuju opšte okvire nacionalne politike. Pored toga, trebalo bi imati u vidu i druge strateške dokumente koji mogu biti od značaja za ovu oblast kao što su: 1. Nacionalni program zaštite životne sredine; 2. Nacionalna strategija održivog razvoja; 3. Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009-2013-2020; 4. Prostorni plan Republike Srbije; 5. Nacionalna strategija za uključivanje Republike Srbije u mehanizam čistog razvoja Kjoto protokola za sektore upravljanja otpadom, poljoprivrede i šumarstva; 6. Strategija uvođenja čistije proizvodnje u Republici Srbiji; 7. Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara (nacrt), itd. Normativni okvir u oblasti upravljanja otpadom ustanovljen je većim brojem propisa donetih u poslednjih nekoliko godina. Pored Zakona o zaštiti životne sredine („Sl.glasnik RS”, br. 135/04; 36/09), dva osnovna zakona u oblasti upravljanja otpadom (Zakon o upravljanju otpadom, „Sl.glasnik RS”, br. 36/09, 88/10, Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, „Sl.glasnik RS”, br. 36/09) i brojnih podzakonskih propisa donetih na osnovu njih, za upravljanje otpadom relevantan je (ili može biti relevantan) čitav niz drugih propisa u oblasti životne sredine kao i u raznim drugim oblastima (zdravstvo, poljoprivreda, energetika, rudarstvo, itd). Republika Srbija je članica Bazelske konvencije o prekograničnom kretanju opasnih otpada i njihovom odlaganju.

2. UPRAVLJANJE OTPADOM

Upravljanje otpadom je sakupljanje, transport, obrada ili odlaganje, upravljanje i praćenje otpadnih materijala. Termin se obično odnosi na proizvode nastale ljudskom aktivnošću, a proces se obično preduzima da bi se smanjio njihov uticaj na zdravlje ljudi, životnu sredinu ili estetiku. Upravljanje otpadom je posebna praksa iz obnove resursa koja je usredsređena na odlaganje stope potrošnje prirodnog bogatstva. Svi materijali otpadaka, bilo da su čvrsti, tečni, gasoviti ili radioaktivni, spadaju u nadležnosti upravljanja otpadom.

2.1. Otpadna ulja

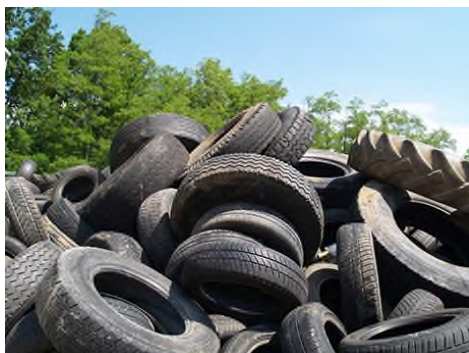
Otpadno ulje je svako ulje (biljno, životinjsko mineralno, sintetičko, industrijsko izolacijsko i/ili termičko ulje) koje više nije za upotrebu kojoj je prvobitno bilo namenjeno tu spadaju još i ulja kao što su hidraulična ulja, motorna, turbinska ulja ili druga maziva, brodska ulja, ulja ili tečnosti za izolaciju ili prenos toplote, ostala mineralna ili sintetička ulja, kao i uljni ostaci iz rezervoara, mešavine uljevoda i emulzije. Prema Katalogu otpada, otpadna ulja se nalaze u više grupa, ali su najvećim delom obuhvaćena indeksnim brojevima 12 00 00 i 13 00 00. Na teritoriji Republike Srbije ne postoji uređen sistem sakupljanja otpadnih ulja. Kapaciteti za sakupljanje i regeneraciju otpadnih ulja iznose oko 25.000 t/god. Pojedini operateri vrše sakupljanje i privremeno skladištenje. U znatno manjoj meri je prisutno sakupljanje i regeneracija ulja iz sopstvene proizvodnje, kao i regeneracija ulja kod privatnih preduzetnika. Deo otpadnih ulja se izvozi na konačno zbrinjavanje, a jedan deo otpadnih ulja se nelegalno sakuplja i zbrinjava, najčešće u energetske svrhe. Prisutan je trend porasta organizovanog sakupljanja i preuzimanja otpadnih jestivih ulja. Ona se najčešće koriste za proizvodnju biodizela. Postoje i određeni kapaciteti za tretman uljnih emulzija ultrafiltracijom i naknadno zbrinjavanje nastalog uljnog koncentrata postupkom solidifikacije.

Slika 1: Postupak odlaganja otpadnih ulja

2.2. Otpadne gume

Otpadne gume jesu gume od motornih vozila (automobila, autobusa, kamiona, motocikala i dr.), poljoprivrednih i građevinskih mašina, prikolica, vučenih mašina i sl. nakon završetka životnog ciklusa, odnosno gume koje vlasnik odbacuje zbog oštećenja, istrošenosti ili drugih razloga. Otpadne gume razvrstane su u grupu otpada sa indeksnim brojem 16 01 03 prema Katalogu otpada. Godišnje se u Republici Srbiji stavi na tržište oko 1,4 miliona komada novih guma, na osnovu čega se procenjuje da nastaje oko 18 000 t otpadnih guma. Procenjuje se da će se do 2014. godine rešiti problem postojećih količina otpadnih guma. Organizovanim legalnim sakupljanjem i konačnim zbrinjavanjem u energetske svrhe (koineracija), bave se cementare, koje imaju dozvolu za korišćenje maksimalno 15.000 t godišnje. Prisutno je i organizovano sakupljanje i izvoz gumene piljevine koja nastaje u procesu protektiranja istrošenih guma. U Republici Srbiji postoje instalisani kapaciteti za reciklažu otpadnih guma različitih dimenzija koji su trenutno na nivou od oko 18 000 t godišnje. U skladu sa propisanom hijerarhijom upravljanja otpadnim gumama propisan je odnos od 70:30% u još 2010. godine, koji je danas znatno revidiran i koji se odnosi na davanje prednosti reciklaže u odnosu na upotrebu istih u energetske svrhe.

Slika 2: Deponovanje otpadnih guma

2.3. Otpadna vozila

Otpadno vozilo je vozilo koje radi oštećenja, dotrajalosti i drugih uzroka vlasnik odbacuje, namerava ili mora odbaciti. Zbog mogućnosti nekontrolisanog ispuštanja tečnosti koje predstavljaju opasnost za okolinu i zahtevaju posebnu brigu prilikom upravljanja otpadnim vozilima. Otpadna vozila su prema Katalogu otpada razvrstana u grupu sa indeksnim brojem otpada 16 00 00. U Republici Srbiji postoji preko 1 milion vozila čija je prosečna starost veća od 10 godina. Sakupljanje i zbrinjavanje otpadnih vozila u najvećoj meri zavisi od ponude i potražnje. Pre postupka reciklaže otpadnih vozila ne izdvajaju se opasne materije i komponente. Delovi koji imaju upotrebnu vrednost se izdvajaju u neznatnoj meri, shodno izraženoj starosti i istrošenosti otpadnih vozila. Određen broj operatera koji su registrovani za reciklažu metalnog otpada imaju uslova da zadovolje zakonsku regulativu za reciklažu otpadnih vozila.

2.4. Otpad od električne i elektronske opreme

Električni i elektronski otpad je otpadna električna i elektronska oprema uključujući sklopove i sastavne delove, koji nastaju u privredi (industriji, obrtu i slično), zatim elektronski otpad iz domaćinstva, odnosno otpadna električna i elektronska oprema nastala u domaćinstvima ili u proizvodnim i/ili uslužnim delatnostima kada je po vrsti i količini slična EE otpadu iz domaćinstva. Otpad od električne i elektronske opreme prema Katalogu otpada razvrstan je u grupu sa indeksnim brojem otpada 16 02 00 i 20 01 00. Otpad od električnih i elektronskih proizvoda čine otpadni aparati iz domaćinstava (televizori, radioaparati, frižideri, zamrzivači itd.), računari, telefoni, kasetofoni itd. Većina ovog otpada spada u opasan otpad zbog komponenti koje sadrži. Ne postoje egzaktni podaci o količinama otpada od električnih i elektronskih proizvoda koji se generiše tokom jedne godine - procenjuje se da nastaje količina od 30.000 t/god., dok se oko 40.000 t zaostalog otpada nalazi na smetlištima, raznim skladištima ili divljim deponijama. Sakupljanje i zbrinjavanje otpada od električnih i elektronskih proizvoda je zastupljeno samo u najvećim urbanim sredinama. Najzastupljenije je sakupljanje otpadne računarske opreme. U Republici Srbiji postoje tri operatera koja vrše organizovano sakupljanje i reciklažu.

Slika 3: Elektronski otpad

2.5. Otpad kontaminiran dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama (POPs otpad)

POPs otpad je otpad koji se sastoji, sadrži ili je kontaminiran dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama (POPs), gde spadaju PCB otpad i otpadni POPs pesticidi (kao DDT). Prema Katalogu otpada, PCB otpad se nalazi u okviru grupa 13 00 00, 16 00 00 i 17 00 00. POPs materije su zabranjene za upotrebu i moraju se ukloniti. U pojedinim trafostanicama još uvek se kao rashladni medijum koristi PCB (piralensko ulje) koji se, u skladu sa zakonom, do 2015. godine mora zameniti odgovarajućim uljima koja ne sadrže PCB. U Srbiji je identifikovano 3.300 t otpada zagađenog sa PCB (transformatori i kondenzatori koji sadrže PCB i otpornici). Ne postoji bezbedno skladištenje PCB otpada. U Srbiji ne postoji postrojenje za tretman PCB otpada i ovaj otpad se izvozi na tretman. Postoji nekoliko ovlašćenih kompanija iz privatnog sektora koje vrše preuzimanje i izvoz PCB otpada na tretman u skladu sa Zakonom o ratifikaciji Bazelske konvencije. U Republici Srbiji postoji oko 6 t otpadnih POPs pesticida (DDT, lindan) na 14 identifikovanih skladišta otpada od pesticida.

Slika 4: Tretman PCB otpada

3. TEHNIČKI ASPEKTI

Polazeći od principa hijerarhije upravljanja otpadom, preduslovi za sprovođenje napred postavljenih ciljeva upravljanja otpadom mogu se posmatrati kroz postupke prevencija i smanjenje stvaranja otpada, zatim smanjenje količina komunalnog otpada za odlaganje u uslovima očekivanog porasta potrošnje stanovništva. Ovde je potrebno istaći i značaj stabilizacije količine industrijskog i opasnog otpada imajući u vidu očekivani porast proizvodnje; kao i podsticanje uspostavljanja režima dozvola koje se odnose na upravljanje otpadom u velikim industrijskim kompanijama, u vezi sa implementacijom EU Direktive IPPC. Ponovna upotreba i reciklaža kroz postepeno uvođenje sistema razdvojenog sakupljanja otpada, povećanje tipova otpada sakupljenih u cilju reciklaže i ponovne upotrebe kao i izgradnja novih postrojenja za reciklažu otpada, takodje predstavljaju set neizostavnih aktivnosti i procedura. Potrebno je razviti tržišta za reciklirane materijale, što pre svega podrazumeva ponovnu upotrebu i reciklažu posebno sortiranih i razdvojenih metalnih otpada za proizvodnju čistih metala. Zatim, reciklažu i ponovna upotreba rastvarača za direktno ponovno korišćenje ili za dalju prodaju; reciklaža i ponovna upotreba termoplastičnih materijala u ponovnoj proizvodnji; reciklaža i ponovna upotreba otpadnog papira; reciklaža i ponovna upotreba otpada od gume; kao i reciklažu i ponovna upotreba otpadnih ulja u cilju ponovne upotrebe ili za dalju prodaju .

3.1. Poboljšanje organizacije sakupljanja i transporta

Sagledavajući segmente tehnički potreba za efikasnim upravljanjem otpadom, potrebno je uraditi optimizaciju oblasti upravljanja i operativne strukture; kroz uspostavljanje zajedničkih kompanija za upravljanje otpadom; dodelu koncesija za aktivnosti koje se odnose na sakupljanje i transport otpada. U tom kontekstu potrebno je pristupiti zameni amortizovanih kontejnera modernim za odvojeno sakupljanje otpada i uvođenje savremene specijalizovane opreme za transport; planski uraditi optimizaciju učestalosti sakupljanja i ruta. Ovde je potrebno napraviti razliku i povesti računa kada se radi o opštinskom otpadu (broja i gustine stanovništva), odnosno za industrijski i opasni otpad - zavisno od količine stvorenog otpada; uvesti raspored za sakupljanje kabastog komunalnog otpada, bele tehnike i drugog specifičnog kućnog otpada. Sve gore navedeno zahteva i uspostavljanje mreže Centara za sakupljanje gde stanovništvo može da donese svoj otpad iz domaćinstva koji je neodgovarajući za vozila za sakupljanje.

4. ZAKONODAVNI OKVIR ZA UPRAVLJANJE OTPADOM

4.1. Nacionalno zakonodavstvo u oblasti upravljanja otpadom

Novi zakonodavni okvir za upravljanje otpadom uspostavljen je donošenjem seta zakona u oblasti zaštite životne sredine (2004. godine), uključujući i nove zakone kojima se uređuje upravljanje otpadom, odnosno ambalažom i ambalažnim otpadom (2009. godine). Ovim zakonima obezbeđuju se uslovi za uspostavljanje i razvoj integralnog sistema upravljanja otpadom, odnosno ambalažom i ambalažnim otpadom [1-8]. Osnovni propisi kojima se uređuje upravljanje otpadom u Republici Srbiji su: 1. Zakon o potvrđivanju Bazelske konvencije o prekograničnom kretanju opasnih otpada i njihovom odlaganju ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", broj 2/99); 2. Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS", br. 135/04, 36/09, 36/09 - dr. zakon i 72/09 - dr. zakon); 3. Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu ("Službeni glasnik RS", broj 135/04); 4. Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu ("Službeni glasnik RS", br. 135/04 i 36/09); 5. Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine ("Službeni glasnik RS", broj 135/04); 6. Zakon o upravljanju otpadom ("Službeni glasnik RS", broj 36/09); 7. Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu ("Službeni glasnik RS", broj 36/09)

4.2. Veza sa drugim strateškim dokumentima

Vlada je oktobra 2008. godine usvojila Nacionalni program integracije (NPI), koji predstavlja osnov zakonodavnog plana rada Vlade do 2012. godine koja je Strategijom pristupanja Srbije EU označena kao godina spremnosti Srbije da preuzme obaveze koje proističu iz članstva u EU. NPI je precizan plan kako da se dostignu svi kriterijumi neophodni da bi država postala članica EU, od političkih i ekonomskih, do usvajanja zakona i detaljnijih standarda koji postoje u Uniji u oblastima kao što su, između ostalih, trgovina, poljoprivreda, zaštita životne sredine, infrastruktura. Cilj NPI je da državne institucije, na jasan i merljiv način, prate sopstveni napredak u procesu pridruživanja EU. Posebno poglavlje odnosi se na dinamiku donošenja propisa i razvoj institucionalnih kapaciteta i potreba u oblasti upravljanja otpadom. Nacionalnu strategiju održivog razvoja

("Službeni glasnik RS", broj 57/08) Vlada je usvojila maja 2008. godine. Cilj Nacionalne strategije održivog razvoja je da dovede do balansa tri stuba, tri ključne dimenzije - ekonomskog rasta, zaštite životne sredine i socijalne ravnoteže stvarajući jednu koherentnu celinu, podržanu odgovarajućim institucionalnim okvirom.

4.3. Zakonodavstvo EU u oblasti upravljanja otpadom

Direktiva Saveta 2008/98/ EC o otpadu koja zamenjuje i dopunjuje Okvirnu direktivu 75/442/ EEC, 2006/12/ EC uspostavlja sistem za koordinisano upravljanje otpadom u EU sa ciljem da se ograniči proizvodnja otpada. U Okvirnoj direktivi o otpadu zemlje članice se obavezuju da naprave plan upravljanja otpadom. Nova okvirna direktiva o otpadu 2008/98/ EC daje određene definicije (različite u odnosu na direktivu 2006/12/ EC). Neke od ključnih EU direktiva iz ove oblasti: 1. Direktiva Saveta 75/442/EEC o otpadu (Okvirna direktiva); 2. Direktiva Saveta 75/439/EEC o odlaganju otpadnih ulja; 3. Direktiva Saveta 2000/53/EC o istrošenim vozilima; 4. Direktiva Saveta 99/31/EC o deponijama otpada; 5. Direktiva 84/631/EEC o nadzoru i kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada u EU; 6. Direktiva 96/61/EEC o integralnoj prevenciji i kontroli zagađenja; 7. Direktiva 97/11/EC kojom se menja i dopunjuje Direktiva 87/337/EEC o proceni uticaja određenih javnih i privatnih projekata na životnu sredinu; 8. Direktiva 2001/42/EC o proceni uticaja određenih planova i programa na životnu sredinu

5. STRATEŠKI OKVIR UPRAVLJANJA OTPADOM I OCENA STANJA U UPRAVLJANJU OTPADOM

5.1. Pravni okvir usaglašen sa EU propisima

Zakon o upravljanju otpadom se zasniva na osnovnim načelima upravljanja otpadom i obezbeđuje uslove za punu usaglašenost sa zakonodavstvom EU. Za uređenost ove oblasti u celini potrebno je donošenje svih podzakonskih, izvršnih propisa kojima se uređuje organizovanje upravljanja otpadom, odnosno potrebno je dalje usaglašavanje nacionalnih propisa sa zakonodavstvom EU i razvijanje i jačanje institucionalnih kapaciteta (Ministarstva i ostalih nadležnih ministarstava, Agencije, Fonda, nadležnih sekretarijata i službi u lokalnim samoupravama) [9-11]. Potrebno je doneti novi pravilnik o deponijama, usklađen sa EU propisima, kojim će se definisati tehničko-tehnološki zahtevi za deponije, skladišta, transfer stanice i dr., kao i uslovi odlaganja otpada, uslovi i mere u vezi sa planiranjem, izgradnjom i zatvaranjem deponija. Zahteve iz Direktiva 2008/98/ EC i 2006/12/ EC o otpadu, treba u potpunosti transponovati u izvršne propise, kao i zahteve iz Direktive 99/31/ EC o deponijama otpada i uputstva iz tehničkih smernica Bazelske konvencije o deponijama.

5.2. Ocena stanja u upravljanju otpadom i SWOT analiza u svetlu usaglašavanja sa EU direktivama

I pored aktivnosti koje se preduzimaju, stanje u upravljanju otpadom nije zadovoljavajuće. Organizovanim sakupljanjem komunalnog otpada pokriveno je samo oko 60% stanovništva, dok ruralne oblasti nisu dovoljno pokrivene organizovanim sakupljanjem otpada. Otpad se odlaže na zvanične deponije, koje najčešće ne zadovoljavaju ni minimum tehničkih zahteva. U Republici Srbiji postoji 4.481 divlja deponija. Očekuje se početak izgradnje nekoliko regionalnih deponija - regionalnih centara za upravljanje otpadom. Ne primenjuje se odvojeno sakupljanje i reciklaža ambalažnog otpada i drugog komunalnog otpada. Stanje opasnog otpada u Republici Srbiji je problematično i zahteva integralni pristup u rešavanju problema. Za sada ne postoji ni jedno trajno skladište opasnog otpada koje odgovara propisima, a privremeno odlaganje se uglavnom vrši u krugu preduzeća i to vrlo često na neadekvatan način. Ne postoje postrojenja za tretman opasnog otpada. Ne postoji sistem odvojenog sakupljanja medicinskog otpada. Javna svest o postupanju sa otpadom nije dovoljno razvijena. Ne postoji edukacija stanovništva o otpadu, načinu postupanja i obavezni reciklaže. Identifikovani su sledeći problemi u upravljanju otpadom u Republici Srbiji: nedovoljna infrastruktura za tretman i odlaganje otpada, zajedničko odlaganje komunalnog i opasnog otpada iz domaćinstava, nedostatak podataka o sastavu i tokovima otpada, nepostojanje postrojenja za skladištenje, tretman i odlaganje opasnog otpada, zagađenje zemljišta, površinskih i podzemnih voda otpadom.

6. ZAKLJUČAK

Smatra se da je “Srbija uskladila svoje zakonodavstvo sa ključnim politikama EU vezanim za upravljanje otpadom i opasnim otpadom” i “u značajnoj meri usaglasila svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU o ambalaži i ambalažnom otpadu kao i o posebnim tokovima otpada. Međutim, primenu zakona otežava nizak nivo prikupljanja otpada u ruralnim sredinama, hiljade ilegalnih deponija i odsustvo postrojenja za preradu opasnog otpada. Krupan problem predstavljaju zalihe opasnog otpada u privremenim skladištima i ekološka žarišta koja je neophodno sanirati.” Procena dinamike daljeg usaglašavanja nacionalne politike i sprovođenja propisa u oblasti upravljanja otpadom u procesu pridruživanja Srbije sa EU data je u Nacionalnoj strategiji za aproksimaciju u oblasti životne sredine. Polazi se od stava da će „na kraju pristupnih pregovora, biti dogovoren prelazni period za implementaciju direktiva za koje su neophodna znatna finansijska sredstva („teške direktive”) ili odabranih direktiva za koje su neophodna znatna finansijska sredstva. Prema sadašnjim dostupnim ekonomskim informacijama i u skladu sa njihovim daljim specifikacijama u planovima za sprovođenje posebnih direktiva i ekonomskih strategija, kandidati za prelazni period biće postrojenja za tretman otpadnih komunalnih voda, postrojenja za skladištenje otpada koja su neophodna u skladu sa Direktivom o nitratima, komunalna postrojenja za čvrst otpad i odabrana industrijska postrojenja. Za sve ostale komponente pravnih tekovina EU, biće neophodna potpuna usklađenost“. Preciznije govoreći, mogući zahtevi za prelaznim periodom za mere u oblasti životne sredine odnose se i na „potpuno usaglašen sistem upravljanja čvrstim komunalnim otpadom“ (direktive o deponijama, ambalaži, otpad od električne i elektronske opreme i baterije). Pri tom se procenjuje da će biti potreban prelazni period do 2024. godine „najviše zbog uticaja visokih operativnih troškova.” Takođe, procenjuje se da će „najveći troškovi biti vezani za osnivanje potpuno usaglašenih opštinskih sistema za upravljanje otpadom.“ Taj sistem obuhvata direktive o deponijama, ambalaži i otpad od električne i elektronske opreme.

7. LITERATURA

- [1] ZAKON O UPRAVLJANJU OTPADOM, (“Sl. glasnik RS”, br. 36/2009, 88/2010 i 14/2016)
- [2] Strategija upravljanja otpadom za period 2010-2019, (“Sl. glasnik RS”, br. 29/2010)
- [3] Berglund, M., von Raggamby, A., (2008). Horizontal Environmental EC Legislation – A Short Policy Guide, European Communities. (http://ec.europa.eu/environment/enlarg/pdf/pubs/horizontal_en.pdf)
- [4] Bogdanović, S., (ur.). Direktive EU u fokusu. REC, Ministarstvo zaštite životne sredine i regulacije prostora Republike Crne Gore; Finnconsult Oy; Stockholm: Scandiaconsult Natura AB, Beograd, Podgorica, 2003. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1996:054 0:FIN:EN:PDF>)
- [5] Čavoški, A., Osnovi ekološkog prava Evropske unije, Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik., Beograd, 2007.
- [6] The European environment — State and outlook 2005, European Environment Agency, Copenhagen, 2005.
- [7] Europe’s Environment – the fourth assessment, European Environment Agency, Copenhagen, 2007. Environmental trends and perspectives in the Western Balkans: future productions and consumption patterns. EEA Report, No. 1/2010, Copenhagen.
- [8] Marina Ilić Zorica Bilić Jelena Mihajlović-Tanasijević Dr Klaus Richte, Izrada planova upravljanja otpadom na regionalnom i lokalnom nivou, „MSP IPA 2007 - Dobra uprava, planiranje i pružanje usluga - <http://msp-ipa2007.org/>
- [9] Agencija za zaštitu životne sredine, Zakonska regulativa, Obrasci, Dostupno na: <http://www.sepa.gov.rs/index.php?menu=20168&id=18&akcija=showXlinked>, [14. 04. 2016]
- [10] Radmila Trifunović Lazar Krnjeta, REGIONALNI CENTRI ZA UPRAVLJANJE OTPADOM U SRBIJI Poslovno udruženje komunalnih preduzeća KOMDEL, 2007
- [11] Obradović Ljubiša, Bugarin Mile, Stevanović Zoran, Mikić Miomir, Lekovski Ružica, Pregled aktuelnog domaćeg zakonodavstva iz oblasti upravljanja i deponovanja otpada Rudarski radovi, Bor2010, br. 2, str. 93-10